

О. Скакун, член-кореспондент
АПрН України

Джерельна база наукових досліджень з історії політичних і правових вчень та інтерпретація політико-правового вчення

Від повноти джерельної бази (сукупності джерел) багато в чому залежить ступінь знань про розвиток політичної і правової думки окремої держави. Джерельна база — основа для пізнання рівня розвитку політико-правової ідеології суспільства того чи іншого історичного періоду. Ретельне зберігання і вивчення її — шлях до пізнання спадщини попередніх поколінь, їх пошуків, надбань, запобігання повторюванню помилок. Так, відомий юрист, прихильник історичної школи права Ф. Савіньї, подорожуючи до Риму, спеціально знайомився з джерелами римського права і таким чином, як писав він сам, «урятував від мишей» низку документів, що були згодом використані для обґрунтування пандектної системи Німецького цивільного уложення.

Якщо звернутися до словника, можна прочитати, що джерело — це те, що дає початок чомусь. У науці це писемна пам'ятка, документ, на основі якого будується дослідження. Джерелознавство — галузь історичної науки, яка розробляє теорію і методику вивчення і використання історичних джерел (в основному писемних). Сьогодні джерельна база історії політичних і правових вчень значна: це твори класиків політичної і правової думки — від Аристотеля до М. Грушевського і А. Сахарова.

До джерельної бази історії політичних і правових вчень варто також віднести програми політичних товариств, партій, спрямувань. При дослідженні і викладенні історії політичних і правових вчень головними джерелами є твори вчених-правознавців, засновників і прихильників різноманітних правових шкіл і теорій —

від школи природного права до сучасних соціологічних і психологічних теорій.

Неабияке значення як джерела історії держави і права, й історії політичних і правових вчень мають колишні й теперішні проекти конституцій і законів — реалізованих і нереалізованих, які відбивають політичні і правові погляди як законопроектувальників, так і суб'єктів, представлених у законотворчому органі, що мають різноманітну політико-правову орієнтацію.

Певне значення мають автобіографічні матеріали (щоденники, мемуари, листування). Правда, треба зважати на суб'єктивний характер цих джерел, навіть при щирому запевненні їх авторів в об'єктивності підходу. Достатньо згадати «Сповідь» М. Бакуніна, яка є цінним джерелом не тільки для відтворення поетапності формування його анархістських поглядів, а й допомагає з'ясувати картину політичної боротьби в країнах тогочасної Європи. Що стосується мислителів, державних та політичних діячів України, то чимале джерелознавче значення мають автобіографічні матеріали М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, П. Скоропадського.

Своєрідними джерелами є спогади сучасників мислителів, якими доповнюється картина діяльності об'єкта дослідження, виявляється детермінованість своєрідності його поглядів на державу і право. Іноді вони набувають принципового значення, допомагаючи відтворити той чи інший історичний факт або спрямованість суджень мислителя з того чи іншого питання. В нагоді досліднику політико-правової думки України стають спогади про В. Липинського, П. Скоропадського. Так, щодо останнього немало важливих додаткових свідчень можна почерпнути із спогадів П. Чикаленка. А дати всебічний аналіз політичних і правових поглядів Лесі Українки істотно допомагають спогади про неї друзів і соратників по творчості і політичній діяльності.

Допомогу досліднику і викладачу можуть надати і кінофото-документи. Образ мислителя, творчість якого стала об'єктом дослідження у політико-правовому аспекті, є важливим фактом для з'ясування сутності його поглядів.

Отже, джерельну базу історії політичних і правових вчень складно вмістити в звичайному каталозі. І хоч вона стала більш доступною дослідникові завдяки виданню її значної частини (скажімо, зараз не треба шукати «Щоденник» О. Кістяківського

в архіві, а можна прочитати у прекрасному виданні), потрібні її класифікація і комп'ютерна систематизація.

Джерела є інформаційною основою як дослідження, так і викладання. Повнота інформаційного насичення вченого і викладача (насамперед повнота вивченої і використаної джерельної бази) — умова всебічного і більш достовірного висвітлення стану політико-правового мислення різноманітних суспільств і держав, джерело наукових узагальнень про закономірності і стан розвитку правознавства, уявлень про характер спадкоємності політичних і правових ідей та теорій.

Добір джерелознавчого матеріалу для наукового дослідження і викладання визначається не тільки характером досліджуваних питань, а й світоглядною системою поглядів самого історика політичних і правових вчень. Саме тому кожна нова епоха в змозі дати своє тлумачення політико-правового доробку мислителів, зміни ідеології і, зокрема, правосвідомості під впливом різних матеріальних (економічних, соціальних, політичних) і духовних факторів розвитку суспільства. Різноманітні фактори кожної існуючої за його життя епохи теж об'єктивно вимагають від дослідника певного методологічного підходу до «прочитання» праць мислителів. Таким чином виробляється і новий рівень правового знання кожного наступного покоління.

Звернення сучасного дослідника і викладача історії політичних і правових вчень до джерел обумовлене необхідністю завжди актуального для сьогодення «прочитання» минулих ідей в галузі держави і права. Звичайно, вчений і викладач, які погляди він би особисто не поділяв, має уникати надмірної заідеологізованості і пов'язаної з цим упередженості. Ідеологія, яку поділяє вчений і викладач, не повинна заважати об'єктивності аналізу, вести до спрощеного тлумачення або перекручення положень джерел.

Так, політичні і правові погляди В. Леніна повинні інтерпретуватися, по-перше (у порівнянні з радянським періодом), з урахуванням переходу від марксистсько-матеріалістичного монізму до ідеологічного і політичного плюралізму; по-друге, в зв'язку з розширенням джерельної бази — доступністю інформації про його праці, раніше виключені із списку тих, що підлягали опублікуванню в повному зібранні творів.

Вчений і викладач має рахуватися з класичними традиціями інтерпретацій певних поглядів, але не бути пов'язаним ними.

Але цим не вичерпується джерельна база історика політичних і правових вчень. Зрозуміло, об'єктом його вивчення є політичні і правові ідеї, теорії, концепції, що містяться у відповідних джерелах. Усі вони втілюються в творчості певних суб'єктів. Скажімо, творчість Н. Макіавеллі як об'єкт сучасного дослідження втілила конкретну історико-політичну реальність — політичні відносини, що існували на той час, в тому числі особливості правління у Флоренції після падіння Флорентійської республіки. Такі умови теж вимагають дослідження науковця і викладача. Це дає можливість викладати конкретне вчення на тлі державно-правової реальності, у якій жив мислитель, форм держави, що існували на той час, діяльності державних установ, правових інститутів, характеру політичного режиму тощо. Таким чином здійснюється використання принципу історизму як загальної методологічної вимоги, забезпечується єдність історичного і логічного.

Якщо порівнювати джерельну базу історика політичних і правових вчень та історика держави і права, то слід дійти висновку, що і той, і інший частково використовують майже однакові джерела, але з різним пріоритетом певної групи джерел, що залежить від предмета і методів вивчення кожної науки. Те, що для історика політичних і правових вчень є історичним тлом, вихідним історичним матеріалом для розуміння особливостей ідеології конкретного періоду або вчення певного мислителя (допоміжне джерело), для історика держави і права є основним, а все інше — допоміжним.

Об'єктом вивчення історика держави і права є державно-правові форми життя конкретних країн, тобто діюча державно-правова система. Історик політичних і правових вчень основну увагу приділяє політичним і правовим ідеям, вченню, концепції, теорії, доктрині, що виникла на основі існування цієї системи. У історика держави і права передують історичний метод дослідження, який поєднується з логіко-теоретичним. Історик політичних і правових вчень діє методами, що відрізняються від тих, що застосовує теоретик держави і права. У теоретиків-позитивістів переважає формально-логічний метод, який поєднується з історичним.

Політико-правове вчення має певну, хоча і умовну, структуру: конкретно-історична частина і загальнотеоретична частина.

Конкретно-історична частина — це характеристика сучасних мислителю суспільних відносин права, держави, політики, у яких

концентровано відбиваються інтереси певних соціальних прошарків.

Загальнотеоретична частина виступає у вигляді безпосереднього викладання концепцій із закладеними в них принципами, з формулюванням теоретичних понять, що є головними і визначальними для мислителя.

Між цими частинами вчення існують діалектична єдність і взаємозв'язок.

При цьому застосування теоретичних категорій, ідей частково обмежується часом життя мислителя, а частково входить у подальший методологічний, теоретичний арсенал людського пізнання, що розвивається. Яскравим прикладом цього може бути сформульована Ульпіаном теорія про розподіл права на публічне і приватне, що виникла і практично застосовувалася в Стародавньому Римі. Пізніше головні інститути приватного права увійшли в теорію права романо-германської сім'ї правових систем, що є показником певної спадкоємності політико-правового знання.

Слід прагнути до сполучення праці мислителя з джерелом, що містить відомості про державний устрій і правові інститути того історичного періоду, в який він жив, з вивченням попередніх ідей, у річищі яких працював мислитель, дослідженням праць його послідовників. Тому джерельна база для дослідника-викладача не обмежується працями одного мислителя, а може і повинна виходити далеко за ці межі. При цьому широта дослідження багата в чому залежить від сумлінності й інтерпретаторських можливостей дослідника.

Інтерпретація правової теорії, політико-правового вчення як інтелектуальна діяльність вченого по встановленню їх точного смислу і значення включає до себе сукупність значень (смислів), що надаються її елементам: виразам, формулам, окремим символам. Смысл — це відповідь, яку має дати політико-правове вчення на проблеми, що хвилюють суб'єктів інтерпретації.

Провідне значення в інтерпретації джерела — твору мислителя, у якому міститься правове вчення або теорія, має мета, що її ставить перед собою дослідник. Вона є важливим критерієм для розкриття змісту політико-правового вчення. Мета прямо впливає на напрями дослідження, але зусилля в її досягненні не повинні приводити до упередженості. Мета не може не залежати від конкретно-історичних обставин, «продуктом» яких є інтерпрета-

тор — суб'єкт тлумачення, а також від того соціального середовища, інтереси якого він захищає. Так, в умовах сьогодення інтерпретація політико-правового вчення спрямована на сприяння побудові громадянського суспільства з ринковою економікою. Вона відрізняється набагато вищою розвинутістю правового наукового знання, ніж після 1917 р., коли ідеологія підкорялася утопічній меті побудови комунізму.

Як раніш, так і в наші дні при формулюванні власних політико-правових теорій, концепцій, ідей, як правило, здійснюється інтерпретація вчень попередників і сучасників, відчувається вплив політичних режимів своїх країн, їх правової культури. Так, більшість вчених України дають своє тлумачення теорії прав людини, відштовхуючись від досягнень світової думки, починаючи з теорії природного права, внутрішньо- і зовнішньополітичних умов розвитку — відкритості суспільства, плюралізму, конституційного визнання верховенства права, гуманістичної правової культури суспільства, нових досягнень правової науки та ін. При цьому заперечується марксистсько-ленінська теорія, яка підкоряє права людини державній доцільності, трактує їх як даровані державою.

Зміст політико-правового вчення визначається не інтерпретатором, а його засновником. Тому головне завдання тлумачення полягає в розкритті цього смислу, його роз'ясненні. При цьому не виключається суб'єктивізм, бо коли політико-правове вчення тлумачиться різними інтерпретаторами, це призводить до розходжень у з'ясуванні його смислу. Таке розходження у тлумаченні може бути наслідком не тільки політичного плюралізму, а іноді — показником різноманітної джерельної бази, що є в розпорядженні інтерпретатора. Але в усіх випадках важливо, щоб розкриття смислу політичної і правової теорії не мало кон'юнктурного і прагматичного характеру, відповідало критеріям науково-об'єктивного аналізу.

Варіанти підходу до політико-правового вчення минулого сучасниками можуть містити різні тлумачення, але не можуть бути зовсім відхилені. Явно упереджено, наприклад, в радянські часи інтерпретувалися політико-правові погляди М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Винниченка. Між тим завжди слід зважати на те, що окремі раціональні моменти можуть мати місце і в помилковій (у цілому) інтерпретації, оскільки в ній відбиваються, хоча й неправильно, ті чи інші справжні грані об'єкта пізнання.

Іноді вони правдиво висвітлюються тільки через значний час. Отже, треба всіляко уникати однобічності. Так, інтерпретація В. Леніним марксистської теорії містила в окремих випадках правильну негативну критику буржуазної теорії і практики, але вона навмисно ігнорувала будь-які її позитивні моменти. В усіх випадках слід мати на увазі, що важливим елементом інтересу до теоретико-правової спадщини минулого є можливість її нових інтерпретацій, нових «прочитань» старих джерел.

Таким чином, джерельна база наукових досліджень з історії політичних і правових вчень має вирішальне значення для їх усвідомлення і інтерпретації, з'ясування відмінностей між ступенями розвинутої правового наукового знання, а також для назрілої класифікації правових систем наукових знань і визначення критеріїв їх об'єднання.

За останні роки вченими України чимало зроблено в напрямку доведення до відома науковців вітчизняної правової спадщини. Проте ще недостатньо систематизована і опублікована маса джерел з історії вітчизняного політичного і правового знання, відсутня їх нова класифікація, не створюється комп'ютерна систематизація джерел. Необхідне видання академічного курсу з історії політичних і правових вчень у кількох томах. Вища школа потребує нового підручника з історії політичних і правових вчень. У зв'язку з цим є доцільним оголошення конкурсу Міністерством освіти України на кращий підручник з історії вчень про державу і право. І чим більше науковців візьмуть участь у цьому конкурсі, тим досконалішим буде викладання цього курсу у вищій юридичній школі. А це, в свою чергу, сприятиме зростанню інтересу молодого покоління до найцінніших інтелектуальних надбань людства, потягу до ознайомлення з джерелами політико-правового знання, їх збагаченню.

Надійшла до редколегії 20. 07. 99